


**Tadeusz Nowak**

Uniwersytet Łódzki / University of Lodz

 <https://orcid.org/0000-0002-9074-8201>

**Łukasz Ćwikła**

Uniwersytet Łódzki / University of Lodz

 <https://orcid.org/0000-0002-3564-7838>

## Obiekty obronne na obszarze ziemi łęczyckiej w świetle źródeł pisanych do schyłku epoki jagiellońskiej

### Summary

#### Defensive Structures Built in the Region of Łęczyca as Described in the Sources Written until the End of the Jagiellonian Period

The aim of the article is to verify and complete the information on the defensive structures found in the area of the former Łęczyca region from the Middle Ages until the end of the Jagiellonian era (1572). The subject matter proposed in the text (understood as defensive construction) has already benefited from several studies (such as the publications in the field of archeology by Prof. Leszek Kajzer and a contribution on fortress and defensive manors in the former Brzeziny powiat by Prof. Anna Marciniak-Kajzer). The intention of the authors is to confront the current state of knowledge, based primarily on the results of archaeological research, with the previously unused information from the written sources. The main object of these considerations is such objects as: fortifications, castles, fragments of city walls, *etc.* The text is mainly based on the previously unused in this context medieval and modern manuscript sources from the area of the former Łęczyca voivodeship, in which information about these architectural structures has been preserved, and attention was drawn to the ambiguity of Latin terms (e.g. *castrum*), relating to defensive structures. The results of the undertaken research could be useful for a more precise determination of the dating of this type of buildings, and shall will allow in many instances to supplement the results of archaeological

research. Finally, these results will demonstrate the defense potential of this territory. This text is a contribution to possible comparative research on the formulated problem in relation to other historical regions of Poland.

**Keywords:** Poland, the Middle Ages, the Jagiellonian period, defense construction, castles

### Streszczenie

Celem artykułu jest zweryfikowanie i uzupełnienie informacji na temat obiektów obronnych występujących na obszarze dawnej ziemi łęczyckiej od średniowiecza do końca epoki jagiellońskiej (1572). Zaproponowana w tekście tematyka (szeroko rozumiane budownictwo obronne) doczekała się już kilku opracowań (dysponujemy publikacjami z zakresu archeologii pióra prof. Leszka Kajzera oraz przyczynkiem na temat fortalicji i dworów obronnych w dawnym powiecie brzezińskim autorstwa prof. Anny Marciniak-Kajzer). Zamyśłem autorów jest skonfrontowanie dotychczasowego stanu wiedzy, opierającego się przede wszystkim na wynikach badań archeologicznych, z niewykorzystanymi dotąd przekazami źródeł pisanych. Głównym przedmiotem podjętych rozważań są fortalicje, zamki, fragmenty obwarowań miejskich itp. W tekście sięgnięto przede wszystkim do niewykorzystywanych dotąd, w kontekście proponowanej tematyki, średniowiecznych i nowożytnych zasobów źródeł rękopiśmiennych, tj. ksiąg grodzkich i ziemskich z terenu dawnego województwa łęczyckiego, w których zachowały się wzmianki na ich temat, a także zwrócono uwagę na niejednoznaczność łacińskich terminów (np. *castrum*), odnoszących się do budowli o charakterze obronnym. Rezultaty podjętych badań mogą okazać się przydatne do bardziej precyzyjnego określenia datacji tego typu budowli i pozwolą w wielu miejscach uzupełnić wyniki badań archeologów, a także ukazać potencjał obronny interesującego nas terytorium. Niniejszy tekst stanowi przyczynek do ewentualnych badań porównawczych nad sformułowanym problemem w odniesieniu do innych historycznych regionów Polski.

**Słowa kluczowe:** Polska, średniowiecze, okres jagielloński, budownictwo obronne, zamki

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie obiektów obronnych, które występowały na obszarze dawnej ziemi łęczyckiej od średniowiecza do końca epoki jagiellońskiej (1572). W kręgu naszego zainteresowania pozostają więc takie budowle, jak fortalicje oraz zamki, a także inne obiekty o charakterze militarnym, np. wieże. Z oczywistych względów szczególna uwaga została skupiona na tych spośród nich, które były dotąd mniej eksponowane, lub są całkowicie nieznane w dotychczasowych opracowaniach. Te zaś, które doczekały się już bogatej literatury przedmiotu, np. Inowłódz oraz Łęczycza (miasta królewskie), Besiekier, Borysławice, Oporów, Ujazd (miejscowości pozostające w rękach prywatnych), zostaną tylko zasygnalizowane, aby w ten sposób ukazać kompletny obraz rozmieszczenia interesujących nas obiektów na terenie dawnego Łęczycy.

kiego. Wszystkie miejscowości, w których znajdowały się budowle obronne, zostaną wyszczególnione w porządku alfabetycznym.

Podstawą źródłową niniejszego tekstu stanowią przede wszystkim niewykorzystywane dotąd, w kontekście proponowanej tematyki, średniowieczne i nowożytne źródła rękopiśmienne, tj. księgi grodzkie i ziemskie z terenu dawnego województwa łęczyckiego, w których zachowały się wzmianki na temat wyżej wymienionych obiektów. Pozyskane dane źródłowe mogą okazać się przydatne do bardziej precyzyjnego określenia datacji tego typu budowli i pozwolą w wielu miejscach uzupełnić wyniki badań archeologów, a także ukazać potencjał obronny interesującego nas terytorium. Efekty kwerendy źródłowej mogą ponadto posłużyć ewentualnym badaniom porównawczym nad sformułowanym problemem w odniesieniu do innych historycznych regionów Polski.

Nim jednak przejdziemy do omówienia poszczególnych przykładów źródłowych, w których pojawiają się fortalicje, zamki i inne elementy obronne, zacznijmy od próby zdefiniowania tego pierwszego pojęcia. Otóż, jak wielu łacińskim terminom, tak również fortalicji przypisano przynajmniej cztery znaczenia, występujące w *Słowniku łaciny średniowiecznej w Polsce*. I tak, fortalicja może oznaczać odpowiednio: fortyfikacje, mury (miejskie); gród warowny, twierdź; dwór obronny; czy wreszcie więzienie<sup>1</sup>. W stosunkowo niedawno opublikowanym opracowaniu poświęconym fortalicjom i dworom obronnym Anna Marciniak-Kajzer określiła je jako „rezydencjonalno-obronne, czyli obronne dwory”<sup>2</sup>. Ponadto, dla formalności, przypomnijmy, że zamek to zespół budowli fortyfikacyjnych, budynków mieszkalnych i gospodarczych, stanowiący siedzibę władców i feudałów, a także garnizonów wojskowych<sup>3</sup>.

Zacząć wypada jednak od uwagi natury ogólnej, do której pretekst stanowi dokument Siemowita IV z 12 grudnia 1385 r. (ugoda z Jadwigą), w którym czytamy, że książę zwalnia od przysięgi wierności baronów, szlachtę oraz inne osoby, jeśli wraz z zamkami i fortalicjami złożyły mu takową<sup>4</sup>. Można przypuszczać, że posiadacze wymienionych wyżej budowli znajdowali się także w ziemi łęczyckiej, np. w Niegłoszewie, Strykowie, Żychlinie.

<sup>1</sup> *Fortalicium*, [w:] *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. IV, red. M. Plezia, Wrocław 1975–1977, s. 329–330.

<sup>2</sup> A. Marciniak-Kajzer, *Fortalicje i dwory obronne w historycznym powiecie brzezińskim*, [w:] *Brzeziny. Dzieje miasta i regionu*, red. L. Tyszler, A. Marciniak-Kajzer, M. Olędzki, Brzeziny–Łódź 2014, s. 49.

<sup>3</sup> M. Zaborowski, *Zamek*, [w:] *Encyklopedia techniki wojskowej*, wyd. 2, Warszawa 1987, s. 825.

<sup>4</sup> *Codex diplomaticus Poloniae*, t. II, cz. 2, wyd. L. Rzyszczewski, A. Muczkowski, Warszawa 1852, nr 532.

Przejdźmy w tym miejscu do omówienia interesujących nas przykładów źródłowych.

**Besiekiery** (powiat łęczycki, parafia Grabów). Chronologia struktury zamku wskazuje, że jego pierwsza faza pochodzi z około 1500 r. i związana jest z działalnością Mikołaja Sokołowskiego, stolnika brzeskiego (1490–1496) i kasztelana dobrzyńskiego (1496–1505), który otrzymał dobra grabowskie, w tym także Besiekiery, po śmierci swych wujów Zygmunta i Jana<sup>5</sup>.



### 1. Ruiny zamku w Besiekierach

(Źródło: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Zamek\\_w\\_Besiekierach#/media/Plik:Besiekiery,\\_Zamek\\_rycerski\\_-\\_fotopolska.eu\\_\(262609\).jpg](https://pl.wikipedia.org/wiki/Zamek_w_Besiekierach#/media/Plik:Besiekiery,_Zamek_rycerski_-_fotopolska.eu_(262609).jpg) – dostęp: 2 III 2023)

<sup>5</sup> S. Szybkowski, *Kujawska szlachta urzędnicza w późnym średniowieczu (1370–1501)*, Gdańsk 2006, s. 625; T. Olszacki, *Zamek w Besiekierach – wybrane elementy zabudowy w świetle źródeł pisanych, ikonograficznych i nowych badań terenowych*, „Rocznik Łódzki” 2008, t. LV, s. 158; A. Andrzejewski, L. Kajzer, *Castle in Besiekiery – the Residence of Polish Nobles*, [w:] *Castella Maris Baltici XII. Castle as a Residence*. Łódź, Poland 26–30.05.2014, red. A. Andrzejewski, Łódź 2015, s. 84.

**Będków** (powiat brzeziński, parafia Rosocha, od 1523 r. parafia w miejscu). Dwór wraz z fortalicją zostały wymienione w 1464 r., kiedy to bracia Piotr (II), Mikołaj (III) oraz ich bratanek Mikołaj (IV) Janowic herbu Prus II (Wilczekosy) dokonali podziału majątkowego. Piotrowi przypadł stary dwór oraz fortalicja, które następnie miał przejąć bratanek Mikołaj. Warto również wspomnieć, że Mikołaj (III) otrzymał plac w Będkowie, między kościołem a rzeką Wolbórką, dla wzniesienia sobie dworu<sup>6</sup>. Zgodnie z opisem Jana Łaskiego z pierwszej ćwierci XVI w. w Będkowie znajdowały się dwa dwory<sup>7</sup>. Zachowały się relikty jednego z nich (którego?) w postaci grodziska stożkowatego<sup>8</sup>. Nie wiemy jednak, czy kryją się tu pozostałości dworu obronnego. Wspomniana wyżej fortalicja była wzmiankowana jeszcze w 1549 r. oraz w 1550 r. Wówczas to do ksiąg grodzkich zostało wniesionych szereg transakcji, które były udziałem córek Mikołaja Wspinka ze Skotnik oraz Stanisława Gomolińskiego, kasztelana rozpierskiego i starosty wieluńskiego, prowadzącego wówczas intensywną akcję skupowania dóbr w kluczu będkowskim. Oprócz majątku ziemskiego, przedmiotem kupna był oczywiście tamtejszy dwór wraz z fortalicją i fosą<sup>9</sup>. Można przypuszczać, że będkowski obiekt został wzniesiony niedługo po lokacji miasta w 1453 r.

**Borysławice** (powiat łęczycki, parafia w miejscu). Znajdował się tu zamek braci Marcina, Ścibora i Wojciecha, bratanków Wojciecha Jastrzębca, arcybiskupa gnieźnieńskiego, który zapewne sfinansował budowę zamku w latach dwudziestych XV w.<sup>10</sup> Jako ciekawostkę dotyczącą tej budowli przytoczmy sprawy wniesione do księgi ziemskiej łęczyckiej. W zapiskach z 1450 r. czytamy bowiem o limitacji zamku (*castrum*) Borysławice ze wsią Borysławice i Bielawami oraz ze wsią

<sup>6</sup> Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Księgi grodzkie łęczyckie [dalej: KGŁ], ks. 2, k. 2–2v; J. Szymczak, *O Wspinkach z Będkowa i podziale ich majątku w 1464 roku raz jeszcze*, „Rocznik Łódzki” 2016, t. LXIV, s. 71; Ł. Ćwikła, *Ród Prusów w Łęczyckiem, Sieradzkim i Sandomierskim do XVI wieku. Rozsiedlenie – majątki – kariery*, Łódź 2019, s. 92–93.

<sup>7</sup> J. Łaski, *Liber beneficiorum archidiecezyi gnieźnieńskiej*, wyd. J. Łukowski, J. Korytkowski, t. II, Gniezno 1881, s. 231: „Banthkow, oppidum, in quo sunt modo, prout ex antiquo, duae curiae dominorum eiusdem haeredum”.

<sup>8</sup> W. Długoszewska, J. Pietrzak, *Kilka uwag o Będkowie, jego właścicielach i niektórych tamtejszych zabytkach*, [w:] *Nie tylko krzemienie. Not only flints. Studia ofiarowane prof. Lucynie Domańskiej w 45-lecie pracy naukowo-dydaktycznej i w 70. rocznicę urodzin*, red. A. Marciński-Kajzer, A. Andrzejewski, A. Golański, S. Rzepecki, M. Wąs, Łódź 2017, s. 500.

<sup>9</sup> AGAD, Księgi grodzkie sieradzkie. Libri inscriptionum, ks. 27, k. 126–130; KGŁ, ks. 33, k. 111–113, 114v–116.

<sup>10</sup> L. Kajzer, S. Kołodziejski, J. Salm, M. Gaworski, *Leksykon zamków w Polsce*, wyd. 2, Warszawa 2022, s. 100.

Barłogi<sup>11</sup>. Borysławice przeszły w końcu XV w. w posiadanie Kurozwęckich poprzez małżeństwo Ewy z Rytwian z Mikołajem Lubelczykiem z Kurozwęk, kasztelanem rozpierskim i sieradzkim. Wyrokiem królewskim z 1505 r. Ewie przysądzono zamek w Borysławicach wraz ze wsiami Barłogi, Pomorzany oraz Grodna i królewskie miasto Dąbie. W wyniku podziału majątkowego z 1508 r. jej syn Adam otrzymał wspomniane wcześniej majątkości. Zmarł on przed 1511 r., a dobra borysławickie odziedziczyła jego córka Anna. W 1512 r. jej opiekunowie sprzedali Jarosławowi Łaskiemu tutejszy zamek oraz znane nam już, wymienione wyżej osady<sup>12</sup>. W 1515 r. wojewoda sieradzki Jarosław Łaski zeznał, że zastawy, które posiadał od wykonawców testamentu nieżyjącego Adama Kurozwęckiego i opiekunów jego córki, tj. Anny, panny, i jej stryja rodzonego Hieronima z Rytwian, tj. zamek Borysławice oraz wsie Borysławice, Pomorzany, Grodna, Barłogi oraz miasto królewskie Dąbie, znajdujące się w jego (wojewody sieradzkiego) dzierżawie, zastawił Janowi z Miłonic za kwotę 500 grzywien<sup>13</sup>.



## 2. Ruiny zamku w Borysławicach

(Źródło: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Zamek\\_w\\_Borys%C5%82awicach\\_Zamkowych#/media/Plik:Borysławice\(js\).jpg](https://pl.wikipedia.org/wiki/Zamek_w_Borys%C5%82awicach_Zamkowych#/media/Plik:Borysławice(js).jpg) – dostęp: 2 III 2023)

<sup>11</sup> AGAD, Księgi ziemskie łęczyckie [dalej: KZŁ], ks. 12, k. 247v.

<sup>12</sup> S.M. Zajączkowski, *O wielowioskowej własności szlacheckiej w województwie łęczyckim w XV i pierwszej połowie XVI w.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1969, seria I, z. 60, s. 84–85.

<sup>13</sup> AGAD, KGŁ, ks. 12, k. 89–89v.

**Bratoszewice** (powiat brzeziński, parafia w miejscu). Informacje na temat tutejszej fortalicji pochodzą z lat osiemdziesiątych XV w. (1482?). Dowiadujemy się o niej z aktu podziału majątkowego między braćmi Stanisławem, stolnikiem łęczyckim, oraz Janem, doktorem dekretów i archidiaconem poznańskim. Ten ostatni otrzymał miasto Bratoszewice z fortalicją i dworem<sup>14</sup>. Z kolei w 1501 r. w podziale dóbr braci z Goślubia Mikołajowi przypadło miasto Bratoszewice wraz z fortalicją<sup>15</sup>. Tenże Mikołaj, kasztelan inowłodzki, zapisał w 1508 r. żonie Małgorzacie sumę 600 grzywien (300 grzywien posagu i tyle samo wiana) na połowie wszystkich swych dóbr: mieście Bratoszewicach i wsiach Orzelki, Wyskoki oraz połowie fortalicji<sup>16</sup>. Interesujących danych na temat bratoszewickiego obiektu dostarcza nam wniesiona do księgi ziemskiej brzezińskiej sprawa z 1531 r., tj. ugoda między Szymonem i Janem Bratoszewskimi oraz ich matką Małgorzatą, wdową po Mikołaju, kasztelanie inowłodzkim. Szymonowi przypadła część dworu i fortalicji, która była *in atrio*, czyli na piętrze<sup>17</sup>, wraz ze wszystkimi tamtejszymi komnatami, pomieszczeniami i przyzwoikiem. Zaś dolną część tej fortalicji objął Jan wraz z matką, którym przypadła wielka komnata (*magna estrarium*) z dwoma pomieszczeniami. Pod tą komnatą znajdowało się sklepienie/zadaszenie i inne *habitaculum* (mieszkania, pomieszczenia użyteczności)<sup>18</sup>. W 1533 r. bracia niedzielni Szymon i Jan dokonali podziału stawów. Wzmiankowano również fortalicję oraz fosę *alias* przykop, który ją otaczał<sup>19</sup>.

**Inowódz** (powiat brzeziński, parafia w miejscu). Tutejszy zamek został wzniesiony w dolinie Pilicy, w miejscu o walorach obronnych. Fakt ten został odnotowany w *Kronice katedralnej krakowskiej*, zgodnie z którą Kazimierz Wielki wznosił mury miejskie i zamek („in Juniwłodz, civitatem et castrum”)<sup>20</sup>. W literaturze przedmiotu przyjmuje się, iż budowano go w latach 1356–1366, gdyż okres ten wyznacza z jednej strony układ pokojowy z Litwą, a z drugiej kolejna wyprawa Kazimierza Wielkiego na Ruś. Zaproponowany przedział czasowy sprzyjał zatem przedsięwzięciom o charakterze obronnym. Obiekt usytuowany był w bezpośrednim sąsiedztwie ośrodka miejskiego i połączony z nim murem obronnym<sup>21</sup>.

<sup>14</sup> AGAD, KGL, ks. 8, k. 913–914.

<sup>15</sup> AGAD, KGL, ks. 9, k. 206v.

<sup>16</sup> AGAD, KGL, ks. 11, k. 111.

<sup>17</sup> *Atrium*, [w:] *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. I, red. M. Plezia, Wrocław 1953–1958, s. 897.

<sup>18</sup> AGAD, KZB, ks. 5, k. 7–8v.

<sup>19</sup> AGAD, KGL, ks. 19, k. 89.

<sup>20</sup> *Joannis de Czarnkow Chronicon Polonorum*, wyd. J. Szlachtowski, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. II, Lwów 1872, s. 626; J. Widawski, *Miejskie mury obronne w państwie polskim do początku XV wieku*, Warszawa 1973, s. 140.

<sup>21</sup> J. Widawski, *Zamek i mury miejskie Inowłódza na tle podobnych obiektów w Polsce*, [w:] *Problemy badawcze średniowiecznego Inowłódza. Materiały konferencji w Inowłodzu*



3. Zrekonstruowane ruiny zamku królewskiego w Inowłodzu. Fot. Ł. Ćwikła

**Krośniewice** (powiat łęczycki, parafia w miejscu). Z 1508 r. pochodzi informacja na temat fortalicji znajdującej się w mieście Krośniewice<sup>22</sup>. W 1515 r. Jan, dziedzic i pleban w Krośniewicach, dokonał zamiany swoich dóbr, tj. połowy miasta Krośniewic wraz z dworem, fortalicją i fosą, wsi Kajew, Lasocin i połowy innych wsi przynależnych do Krośniewic, z Mikołajem z Kretkowa, wojewodą brzeskim, swoim bratem rodzonym ciotecznym, na wieś Kępka w powiecie kowalskim i dopłatę 6000 grzywien groszy szerokich<sup>23</sup>.

**Łęczyca** (powiat łęczycki, parafia w miejscu). Informacje na temat tutejszego grodu (*castrum*) znajdują się w dokumentacji procesu polsko-krzyżackiego (warszawsko-uniejowskiego) z 1339 r. Relacje świadków donoszą o agresji krzyżackiej na ziemię łęczycką w 1331 r. Będący w 1339 r. wojewodą łęczyckim Paweł Ogon zeznał, że widział Krzyżaków z obwarowań grodu łęczyckiego<sup>24</sup>.

w dn. 2–3 maja 1980, red. J. Augustyniak, Łódź 1984, s. 58; J. Augustyniak, *Zamek w Inowłodzu na tle dziejów miasta*, Łódź–Inowłódz 2013, s. 38.

<sup>22</sup> AGAD, KZŁ, ks. 1, k. 456.

<sup>23</sup> AGAD, KGŁ, ks. 12, k. 66v.

<sup>24</sup> *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. I, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1890, s. 287; J. Szymczak, *Źródła pisane do dziejów średniowiecznej Łęczycy*, [w:] *Zapiski*,





4. Zamek królewski w Łęczycy. Fot. Ł. Ćwikła

Stary gród (*castrum antiquum*) został wymieniony w 1357 r., kiedy to Kazimierz Wielki wydał przywilej dla dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego<sup>25</sup>. Stary gród został zidentyfikowany jako obiekt w obecnym Tumie, który funkcjonował jeszcze we wspomnianym roku (nie został zniszczony w czasie najazdu litewskiego w 1294 r.) obok nowej inwestycji obronnej, jaką był zamek wzniesiony przez Kazimierza Wielkiego<sup>26</sup>. O tym fakcie informuje nas *Kronika katedralna krakowska*, w której odnotowano, że monarcha obwarował w ziemi łęczyckiej samo miasto, czyli mury miejskie i zamek („in terra Lanciensi ipsam civitatem et castrum”)<sup>27</sup>.

*wykopaliska, mapy. Źródła do dziejów średniowiecznej Łęczycy. Materiały z sesji naukowej w Łęczycy dnia 26 kwietnia 2012 roku*, red. L. Sztompka, M. Żemigala, Łęczyca 2012, s. 25.

<sup>25</sup> *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. III, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1879, nr 1354.

<sup>26</sup> S. Zajączkowski, S.M. Zajączkowski, *Materiały do słownika geograficzno-historycznego dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej do 1400 roku*, cz. 1, Łódź 1966, s. 183–184; J. Szymczak, *Źródła pisane...*, s. 28.

<sup>27</sup> *Joannis de Czarnkow Chronicon Polonorum...*, s. 626. T. Jurek, *Pierwsze wieki historii Łęczycy*, [w:] *Początki Łęczycy*, red. R. Grygiel, T. Jurek, t. III (*W kręgu historii i historii sztuki*), Łódź 2014, s. 116.

**Niegłoszew** (powiat łęczycki, parafia Grochów). Tutejszy obiekt został wymieniony w 1402 r.<sup>28</sup> Pietrasz z Niegłoszewa posiadał dom *ante castrum*, zaś Wojciech z Parzęczewa w 1416 r. cały dział w Niegłoszewie *cum castro*, który zyskał na Piotrze, zastawił za 15 grzywien Piotraszowi z Wroczyń<sup>29</sup>. W 1440 r. Mikołaj z Moskuli (syn Piotrasza z Wroczyń) uczynił zamianę z Małgorzatą z Cząstkowa, wdową po Dadźbogu, przekazując jej cały swój dział z fortalicją w Niegłoszewie i dopłatą 200 grzywien groszy szerokich praskich w zamian za dział w Cząstkwie. Być może pozostałością po *castrum* w Niegłoszewie jest kopiec w Skłótach.

**Ocice** (powiat łęczycki, parafia Nowe). W 1409 r. został odnotowany kopiec, czyli *mons*, zwany grodzisko<sup>30</sup>. Być może mamy tutaj do czynienia z pozostałością po fortalicji.

**Oporów** (powiat orłowski, parafia w miejscu). O istnieniu tutejszej fortalicji dowiadujemy się z aktu podziału majątkowego, który został przeprowadzony w 1425 r. przez synów wojewody łęczyckiego Mikołaja z Oporowa<sup>31</sup>. Oporowska fortalicja była w 1428 r. przedmiotem umowy między synami wspomnianego wojewody. Otóż bracia Stefan, Jan, Bogusław i Mikołaj powierzyli ją w dożywotnie użytkowanie swemu bratu rodzonemu Władysławowi w zamian za obmurowanie tej siedziby. Jak wynika z aktu, obiekt nie posiadał murowanych obwarowań („fortalicium cum tota curia et domibus ipsius ac cum ortis in sepibus sitis et locatis alias w ostrozeniu”). Jak podkreśliła Zofia Wilk-Woś, badania archeologiczne uprawniają do przyjęcia przesłanek, zgodnie z którymi można łączyć termin *fortalicium* z wieżą, stanowiącą obecnie część zamku, określenie zaś *curia* z drewnianym dworem<sup>32</sup>. Tutejszy zamek został wzniesiony na sztucznym kopcu otoczonym fosą, w bagnistej dolinie rzeki Słudwii, przez wymienionego wyżej Władysława Oporowskiego, biskupa kujawskiego (1434–1449) i arcybiskupa gnieźnieńskiego (1449–1453). Wspomniana fundacja mogła powstać więc w latach 1434–1449<sup>33</sup>. Wcześniejsza wieża (dzieło wojewody Mikołaja), o której była już mowa, została zatem włączona w obręb nowego obiektu zamkowego.

<sup>28</sup> AGAD, KZŁ, ks. 4, 338v.

<sup>29</sup> AGAD, KZŁ, ks. 6, k. 101.

<sup>30</sup> AGAD, KZŁ, ks. 5, k. 39v.

<sup>31</sup> T. Nowak, *Własność ziemska w ziemi łęczyckiej w czasach Władysława Jagiełły*, Łódź 2003, s. 339–340.

<sup>32</sup> Z. Wilk-Woś, *Fortalicium w Oporowie w świetle zapisu z ksiąg ziemskich łęczyckich z 1428 r.*, [w:] *Oporów. Stan badań. Materiały sesji naukowej zorganizowanej 50. rocznicy Muzeum w Oporowie 22 listopada 1999 roku*, Oporów 2000, s. 72, 74.

<sup>33</sup> L. Kajzer, *Studia nad świeckim budownictwem obronnym województwa łęczyckiego w XIII–XVII wieku*, Łódź 1980 (= „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica” 1980, z. 1), s. 254.



5 a–b. Zamek w Oporowie. Widoki od strony zachodniej i północno-zachodniej  
Fot. T. Pietras



5 c–d. Zamek w Oporowie. Widoki od strony południowo-wschodniej i północno-wschodniej. Fot. T. Pietras

Nowa budowla odpowiadała ambicjom Władysława, który czerpiąc dochody z dóbr stołowych, posiadał odpowiednie fundusze do realizacji i pokrycia kosztów inwestycji w dobrach rodzinnych. W 1509 r. Jan z Oporowa, kasztelan i starosta kruszwicki, zeznał, że cały swój dział dziedziczny w mieście Oporów i Kurowie wraz z fortalicją w Oporowie zastawił Andrzejowi z Oporowa, kasztelanowi brzeskiemu, za 100 kop groszy<sup>34</sup>.



5 e. Zamek w Oporowie. Kaplica zamkowa z herbem Sulima Oporowskich. Fot. T. Pietras

**Orłów** (powiat orłowski, parafia w miejscu). W 1424 r. w akcie podziału Orłowa między Ziemakiem i jego młodszymi braćmi Janem i Dadźbogiem został wymieniony gród (*castrum*)<sup>35</sup>. Wzmiankowano o nim ponownie około 1440 r. przy okazji kolejnego podziału majątkowego, dokonanego przez braci Jana i Dadźboga, którzy otrzymali po 1/3 części miasta oraz po 1/3 grodu. Jan wziął ponadto 12 łanów z przydatkami od strony Gosławic, a Dadźbóg 12 łanów do granic z Borowem<sup>36</sup>.

<sup>34</sup> AGAD, KGL, ks. 11, k. 192–192v.

<sup>35</sup> AGAD, KZŁ, ks. 7, k. 217–218. *Vide*: S.M. Zajączkowski, *O wielowioskowej własności...*, s. 99, przyp. 87; idem, *Uwagi o przeszłości Orłowa do lat siedemdziesiątych XVI w.*, „Rocznik Łódzki” 1996, t. XLIII, s. 62; idem, *Powiat orłowski do lat siedemdziesiątych XVI wieku. Studia z dziejów osadnictwa, struktury własnościowej i stosunków kościelnych*, Łódź 1996, s. 150.

<sup>36</sup> AGAD, Księgi ziemskie orłowskie [dalej: KZO], ks. 2A, k. 447v–448.

**Ostrów** (powiat łęczycki, parafia Solca Wielka). Znajdowała się tu fortalicja, której powstanie wiązać można jeszcze z działalnością Piotra ze Strykowa, kolejno miecznika (1423–1431), cześnika (1432–1438) łęczyckiego i kasztelana inowłodzkiego (1438–1468)<sup>37</sup>. Została odnotowana w 1484 r.<sup>38</sup> U schyłku XV w. (1489) Wincencjana z Leżenic, wdowa po Piotrze Duninie, sprzedała Ostrów wraz z innymi wsiami Kazimierzowi Jagiellończykowi za 4000 florenów<sup>39</sup>. Co ciekawe, we wspomnianej transakcji nie wymieniono fortalicji, a warto zauważyć, że nie pojawiła się ona także w późniejszej lustracji z 1564 r.<sup>40</sup> Można na tej podstawie wnosić, że interesujący nas obiekt podupadł.

**Parzęczew** (powiat łęczycki, parafia w miejscu). Pierwsza znana nam informacja na temat obiektu pochodzi z 1450 r. Wówczas to doszło do podziału dóbr między Zygmuntem, kanonikiem wrocławskim i kruszwickim, jego bratem Adamem i bratanicą Katarzyną, córką Mikołaja, wojskiego łęczyckiego. Zygmunтови przypadł stary plac, gdzie zamieszkiwał jego ojciec, wraz z fortalicją i fosą<sup>41</sup>. W 1507 r. doszło do podziału dóbr między Wojciechem Gledzianowskim z Parzęczewa, kasztelanem brzezińskim, a Bartłojem Ostrowskim, bratankiem stryjecznym tegoż Wojciecha. Wojciechowi przypadło całe miasto Parzęczew wraz z Wielką i Małą Wsią, Suchodół, Sokola Góra, cały młyn wraz ze stawem zwany Brzeźnica, a także dwory i fortalicja<sup>42</sup>. W 1526 r. Anna Parzęczewska zeznała 300 florenów długu Mikołajowi Romiszewskiemu ze Stoków i Rąbienia, łowczemu łęczyckiemu, pod groźbą intromisji w miasto Parzęczew i fortalicję<sup>43</sup>.

**Piaskowice** (powiat łęczycki, parafia Parzęczew). Na temat tutejszej budowli obronnej informuje nas zapiska z 1394 r., w której odnotowano dwór wraz z fortalicją<sup>44</sup>.

**Skoszewy** (powiat brzeziński, parafia w miejscu). Krystyna i jej mąż Jan Piorunowski wraz z uzbrojonymi 100 szlachcicami i 200 ludźmi niższego stanu wyruszyli ze Strykowa i siłą zajęli fortalicjum, dwór i miasto Skoszewy oraz wsie Byszewy, Kalonka, Mieczkowa Wola, Moskwa, Polik, Witkowice, Bedoń, Buczek. Zajęcie

<sup>37</sup> *Urządnicy łęczyccy, sieradzcy i wieluniscy XIII–XV wieku. Spisy*, oprac. J. Bieniak, A. Szymczakowa, Wrocław 1985, s. 37, 43, 54.

<sup>38</sup> AGAD, KZB, ks. 1–2, k. 535v.

<sup>39</sup> *Ibidem*, k. 553v–554.

<sup>40</sup> *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1564–1565*, cz. 2, wyd. A. Tomczak, Bydgoszcz 1963, s. 137–138.

<sup>41</sup> AGAD, KZŁ, ks. 12, k. 275.

<sup>42</sup> AGAD, KGŁ, ks. 11, k. 4v.

<sup>43</sup> AGAD, KGŁ, ks. 15, k. 494.

<sup>44</sup> *Księgi sądowe łęczyckie od 1385 do 1419*, cz. 1, [w:] *Teki A. Pawińskiego*, t. III, Warszawa 1897, nr 3242.

przemocą Skoszew i okolicznych wsi nastąpiło przed 31 maja 1482 r., bowiem tego dnia woźny sądowy zeznał, że Piorunowscy i ich pomocnicy nie chcą zagarniętych siłą dóbr zwrócić Stanisławowi Siodłkowskiemu. W swym pozwie złożonym w drugiej połowie 1482 r. Siodłkowski oskarżał Piorunowskich i ich pomocników, że po zajęciu dóbr skoszewskich zagarnęli czynsze i inne dochody, zboża, bydło i sprzęty domowe wartości 200 grzywien<sup>45</sup>.



6. Zamek w Sobocie – elewacja zachodnia

(Źródło: <https://zamkipolskie.com/sobota/sobota.html> – dostęp: 2 III 2023)

**Sobota** (powiat orłowski, parafia w miejscu). Zgodnie z wynikami badań Jana Salma w bryle dworu z XVI w. odnaleziono mury z XV w., które prawdopodobnie są pozostałością po sześciobocznej wieży<sup>46</sup>. Z uwagi na fakt, że miasto należało do

<sup>45</sup> AGAD, KGL, ks. 1, k. 222v; ks. 6, k. 208–208v, 540v.

<sup>46</sup> J. Salm, *Zameczek w Sobocie – wstępne wyniki badań architektonicznych*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Łódzkiej. Budownictwo” 1991, z. 42, s. 187–188; L. Kajzer, *Zamki i dwory obronne w Polsce Centralnej*, Warszawa 2004, s. 244.

Sobockich herbu Doliwa, być może powstanie wspomnianego obiektu należałoby wiązać z działalnością Tomasza, który pełnił kolejno urząd miecznika (1438–1445), sędziego (1447–1459), kasztelana łęczyckiego (1459–1486). W toku kwerendy źródłowej nie udało się jednak odnaleźć żadnej wzmianki dotyczącej wspomnianej budowli.

**Stryków** (powiat brzeziński, parafia w miejscu). Po raz pierwszy tutejsza fortalicja odnotowana została u schyłku XIV w., tj. w 1397 r. Wówczas to Dzierśław ze Strykowa, podsędek łęczycki (1397–1406), w sprawie ze Świąszkiem z Oszkowiec zeznał, że udzielił mu schronienia w swoim domu oraz fortalicji, kiedy ten był ścigany przez swoich nieprzyjaciół<sup>47</sup>. Tutejsza fortalicja została odnotowana wraz z miastem Stryków w 1498 r.<sup>48</sup> Dwa lata później woźny sądowy Jan z Bratoszewic zapowiedział, że przez niego Jan z Grodzca dał intromisję w miasto Stryków i fortalicję oraz wieś Cesarka Pawłowi Czarnemu, dziedzicowi z Witowic, żupnikowi krakowskiemu<sup>49</sup>. W 1505 r. wspomniany Paweł Czarny, już jako starosta brzeski i oświęcimski, sprzedał całe miasto Stryków i fortalicję, a także inne wsie okoliczne za sumę 1300 florenów Janowi Łaskiemu, kanclerzowi królewskiemu<sup>50</sup>. W 1504 r. doszło do zamiany dóbr między Janem z Przerąbu, kasztelanem sieradzkim (1501–1523), a Jakubem Piorunowskim ze Strykowa. Przedmiotem transakcji było miasto Stryków wraz z tutejszą fortalicją i inne okoliczne wsie, które Jakub przekazał kasztelanowi Janowi<sup>51</sup>. Rok później woźny sądowy Jan z Bartoszewic potwierdził, że za jego pośrednictwem Mikołaj Kurozwęcki, wojewoda lubelski i starosta sieradzki oraz szydlowiecki, dał intromisję w miasto Stryków i fortalicję oraz inne wsie okoliczne Janowi Łaskiemu. Wspomniane dobra wojewoda sprzedał Łaskiemu za kwotę 5000 grzywien<sup>52</sup>. Odnotowujemy ją jeszcze w 1520 r., kiedy to Jan Łaski, już jako arcybiskup gnieźnieński, zrezygnował ze swoich dóbr dziedzicznych w ziemi łęczyckiej, w tym z miasta Strykowa z fortalicją oraz innych wsi, na rzecz swojego brata rodzonego Jarosława, wojewody sieradzkiego<sup>53</sup>. W 1500 r. w gronie asesorów w czasie roczków w Brzezinach został wymieniony Jakub Beski, burgrabia strykowski<sup>54</sup>.

<sup>47</sup> AGAD, KZŁ, ks. 4, k. 116v.

<sup>48</sup> AGAD, KGŁ, ks. 9, k. 60v.

<sup>49</sup> AGAD, KGŁ, ks. 8, k. 1041v.

<sup>50</sup> AGAD, KGŁ, ks. 9, k. 470–470v; S.M. Zajączkowski, *O posiadłościach rodziny Łaskich w ziemiach łęczyckiej i sieradzkiej*, „Rocznik Łódzki” 1967, t. XII(XV), s. 274.

<sup>51</sup> AGAD, KZB, ks. 1–2, k. 708v.

<sup>52</sup> AGAD, KGŁ, ks. 9, k. 556v.

<sup>53</sup> AGAD, KGŁ, ks. 12, k. 712.

<sup>54</sup> AGAD, KZB, ks. 1–2, k. 631.



**Szeligi** (powiat orłowski, parafia Bielawy). Tutejszy gród został odnotowany w 1418 r.<sup>55</sup> Został wymieniony jeszcze w 1430 r.<sup>56</sup> *Castrum* w Szeligach można identyfikować z grodziskiem w Borówku. Właścicielem budowli obronnej był w 1418 r. Wojciech z Bielaw, scholastyk łęczycki i kanonik gnieźnieński. Jego sukcesorami zaś byli jego bratankowie, którzy w 1430 r. przeprowadzili podział majątności, w wyniku którego Szeligi z grodem przeszły w posiadanie synów Stanisława z Bielaw, wojewody łęczyckiego<sup>57</sup>. Także oni dokonali podziału dóbr, a interesujące nas Szeligi dostały się w posiadanie Dzierśława, który począł pisać się z tej właśnie miejscowości<sup>58</sup>. Przepuszczalnie to właśnie on był właścicielem zbroi, której fragmenty odkryto na grodzisku w Borówku<sup>59</sup>.

**Ujazd** (powiat brzeziński, parafia w miejscu). Powstanie średniowiecznego obiektu w Ujeździe wiąże się z działalnością Piotra ze Strykowa. W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że budowla powstała między 1434 a 1468 r.<sup>60</sup> Natomiast najwcześniejszą znaną nam zapiską źródłową, wskazującą na funkcjonowanie zamku w tej miejscowości, jest wiadomość z 1472 r. o burgrabim z Ujazdu<sup>61</sup>. W księdze grodzkiej łęczyckiej znajduje się interesująca informacja, wniesiona w 1476 r., kiedy to Krystyna, żona Jana Piorunowskiego, oraz Katarzyna, żona Oty ze Śmiłowa, córki nieżyjącego Piotra ze Strykowa, kasztelana inowłodzkiego, stały się w sądzie celem przeprowadzenia podziału dóbr. W kontekście podjętej problematyki istotny jest fakt, że przedmiotem podziału był zamek w Ujeździe. Krystynie przypadła połowa zamku wraz z częścią między wieżą „et inter alba stubam et inter caminatam”. Katarzyna objęła pozostałą część wspomnianego obiektu wraz z wielką wieżą (*magna turri*). Należy jednak podkreślić, że podział nie doszedł wówczas do skutku, gdyż zapiska została skreślona przez pisarza<sup>62</sup>. W 1547 r. Wincenty z Ujazdu, późniejszy stolnik łęczycki (1563), oprał małżonce Annie, córce Mikołaja Walewskiego, podkomorzego sochaczewskiego, łączną kwotę

<sup>55</sup> AGAD, KZŁ, ks. 6, k. 267.

<sup>56</sup> AGAD, KZŁ, ks. 9, k. 247v–249.

<sup>57</sup> T. Nowak, *op. cit.*, s. 388.

<sup>58</sup> Dzierśław z Szeligi – AGAD, KZO, ks. 2A, k. 447, 450v, 464v.

<sup>59</sup> *Vide*: A. Nadolski, A. Kosiorek, *Szczątki zbroi średniowiecznej z grodziska w Borówku*, „Acta Archaeologica Lodziensia” 1986, nr 32, s. 33–41; L. Kajzer, *O budownictwie obronnym województwa łęczyckiego w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych – w piętnaście lat później*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica” 1996, z. 20, s. 113.

<sup>60</sup> L. Kajzer, *Zamek*, [w:] *Z dziejów Ujazdu koło Tomaszowa Mazowieckiego. Rezydencje, kościół, miasteczko*, red. idem, Łódź–Ujazd 2005, s. 105.

<sup>61</sup> AGAD, KGL, ks. 3, k. 756; T. Nowak, *Dzieje Ujazdu do końca Rzeczypospolitej szlacheckiej*, [w:] *Z dziejów Ujazdu...*, s. 45.

<sup>62</sup> AGAD, KGL, ks. 4, k. 12.

4000 florenów (2000 florenów posagu i drugie tyle wiana). Zapis obejmował także część tutejszego zamku (fortalicji *alias* twierdzy)<sup>63</sup>. Średniowieczny zamek obecnie nie istnieje, a jego relikty zostały wkomponowane w bryłę dziewiętnastowiecznego pałacu Ostrowskich<sup>64</sup>.



7. Pałac w Ujeździe, elewacja frontowa – stan współczesny. Fot. Ł. Ćwikła

**Żychlin** (powiat orłowski, parafia w miejscu). *Castrum* w Żychlinie zostało odnotowane już w 1394 r.<sup>65</sup> Kilkunastoletni proces o dobra żychlińskie, zakończony dopiero w 1397 r., sugeruje, że poprzednim właścicielem grodu w Żychlinie był Filip z Żychlina, podkomorzy łęczycki (1349 – ok. 1379). Kolejna informacja o *castrum* w Żychlinie pochodzi z 1424 r.<sup>66</sup> W 1438 r. Jan i Mikołaj Żychlińscy herbu Rola, synowie Jana z Żychlina, Rakowca i Sokółówka, przeprowadzili mię-

<sup>63</sup> AGAD, KZB, ks. 5, k. 65v–66.

<sup>64</sup> L. Kajzer, *Zamki i dwory obronne...*, s. 250.

<sup>65</sup> S.M. Zajączkowski, *Uwagi nad dziejami miasta Żychlina (do lat siedemdziesiątych XVI wieku)*, [w:] *Polska, Prusy, Ruś. Rozprawy ofiarowane prof. zw. dr. hab. Janowi Powierskiemu w trzydziestolecie pracy naukowej*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 1995, Gdańskie Studia z Dziejów Średniowiecza, t. II, s. 217.

<sup>66</sup> AGAD, KZŁ, ks. 7, k. 169.

dzy sobą podział dóbr. Jan otrzymał fortalicję wraz z pasieką, Mikołaj zaś pole od strony Oporowa i Drzewoszek, młyn oraz staw i łąkę zwaną Olesiec<sup>67</sup>. W zapisce z 1476 r. została wymieniona góra/kopiec, czyli grodzisko (*montis alias grodziska*). Wówczas to Prokop Iłowski z Żychlina sprzedał Mikołajowi Wspinkowi z Żychlina cały swój dział znajdujący się przed wspomnianym grodziskiem aż do drogi wiodącej w pobliżu folwarku Wspinka wraz z fosą, czyli stawem przynależnym do tegoż grodziska, w zamian za łąkę położoną w pobliżu dworu wspomnianego Prokopa i drogi wiodącej do Orłowa. Kwota transakcji wynosiła 30 grzywien<sup>68</sup>. Przepuszczalnie wymienione wyżej grodzisko mogło być pozostałością po fortalicji.

Tytułem podsumowania należy sformułować następujące spostrzeżenia oraz wnioski. Interesujące nas obiekty obronne pojawiają się w materiale źródłowym najczęściej w kontekście podziałów majątkowych lub transakcji kupna-sprzedaży dóbr ziemskich. Można zaobserwować ich zanik w miarę śledzenia materiału źródłowego, na podstawie czego należy wnosić, iż z czasem po prostu podupadały, gdyż trudno sobie wyobrazić, że nagle, z jakiegoś powodu, nie zostawały odnotowywane. Jedynym ewentualnym wyjaśnieniem – choć chyba mało prawdopodobnym – wspomnianego zjawiska może być potencjalne określenie ich ogólnym terminem *curia*, które z uwagi na fakt, że jest dosyć szerokie, stanowi raczej kruchą podstawę do wyciągania tego typu wniosków. Liczba interesujących nas obiektów na obszarze ziemi łęczyckiej nie przedstawia się imponująco, na co mogły mieć wpływ takie czynniki, jak: centralne położenie województwa łęczyckiego, stwarzające feudałom poczucie względnego bezpieczeństwa, oraz zmniejszenie ich zainteresowania wznoszeniem tego typu budowli, szczególnie po okresie Grunwaldu. Jedynie rodziny o statusie możnowładczym lub reprezentujące lokalną elitę wznosiły w swych dobrach murowany zamek (Borysławice, Oporów, Ujazd, nieco później Besiekiery) lub drewniano-ziemne fortalicjum z elementami murowanymi. Bardzo często budowle obronne znajdowały się w osadach, które uzyskiwały prawa miejskie (Będków, Bratoszewice, Krośniewice, Parzęczew, Oporów, Orłów, Skoszewy, Sobota, Ujazd, Żychlin). Kolejny wniosek wypływający z analizy materiału źródłowego to niejednoznaczność łacińskich określeń, np. *castrum* może oznaczać zarówno gród, jak i zamek. Analiza źródłowa upoważnia również do stwierdzenia, że *castrum* oraz *fortalicium* są terminami, które występowały zamiennie<sup>69</sup>. Całą złożoność problemu dobrze oddaje uwaga Leszka Kajzera, który skonstatował, że

<sup>67</sup> AGAD, KZŁ, ks. 11, k. 264v–265.

<sup>68</sup> AGAD, KZŁ, ks. 14, k. 16v.

<sup>69</sup> Szczegółowo terminologię odnoszącą się do obiektów obronnych przeanalizowali T. Nowak, J. Szymczak, *Obiekty obronne w Sieradzkim i Wieluńskim w świetle źródeł pisanych (do końca XVI w.)*, [w:] *Między północą a południem. Sieradzkie i Wieluńskie w późnym*

[...] dla współczesnych zakres znaczeniowy określeń *castrum* czy *fortalicium* nie był dość wyraźnie zarysowany, a co za tym idzie, wszystkie nasze interpretacje tych nazw muszą być bardzo ostrożne; błędem zaś największym jest dosłowność tłumaczeń i przykładanie do nich miar i zasad używanych we współczesnej terminologii. Wymienności i dowolność używania obu określeń przekonuje, że nie muszą one oddawać (i bardzo często nie oddają) charakterystyki formalnej siedziby pańskiej epoki późnego średniowiecza, nie determinują także materiału, z którego została wykonana<sup>70</sup>.

Warto zauważyć, że w toku podjętej analizy pojawiło się także określenie *mons*, które odpowiada polskiemu terminowi kopiec lub grodzisko.



8. Rozmieszczenie obiektów obronnych na obszarze ziemi łęczyckiej w okresie jagiellońskim, oprac. T. Nowak, Ł. Ćwikła

*średniowieczu i czasach nowożytnych. Materiały z sesji naukowej w Kościerzynie koło Sieradza (4–6 grudnia 1991 r.)*, red. T.J. Horbacz, L. Kajzer, Sieradz 1993, *passim*.

<sup>70</sup> L. Kajzer, *Średniowieczny drewniany dwór obronny w Orłowie nad Brzurą*, „Slavia Antiqua” 1989/1990, t. XXXII, s. 285–286.

## Bibliografia (Bibliography)

### Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [AGAD]

Księgi grodzkie łęczyckie [KGŁ], ks. 1, 2, 3, 4, 8, 9, 11, 12, 15, 19, 33

Księgi grodzkie sieradzkie. Libri inscriptionum, ks. 27

Księgi ziemskie brzezińskie, ks. 1–2, 5

Księgi ziemskie łęczyckie [KZŁ], ks. 1, 4, 5, 6, 7, 9, 11, 12, 14

Księgi ziemskie orłowskie [KZO], ks. 2A.

### Źródła drukowane

*Codex diplomaticus Poloniae*, t. II, cz. 2, wyd. L. Rzyszczewski, A. Muczowski, Warszawa 1852.

*Joannis de Czarnkow Chronicon Polonorum*, wyd. J. Szlachtowski, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. II, Lwów 1872.

*Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. III, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1879.

*Księgi sądowe łęczyckie od 1385 do 1419*, cz. 1, [w:] *Teki A. Pawińskiego*, t. III, Warszawa 1897.

*Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. I, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1890.

*Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1564–1565*, cz. 2, wyd. A. Tomczak, Bydgoszcz 1963.

Łaski J., *Liber beneficiorum archidiecezyi gnieźnieńskiej*, wyd. J. Łukowski, J. Korytkowski, t. II, Gniezno 1881.

### Opracowania

Andrzejewski A., Kajzer L., *Castle in Besiekiery – the Residence of Polish Nobles*, [w:] *Castella Maris Baltici XII. Castle as a Residence. Łódź, Poland 26–30.05.2014*, red. A. Andrzejewski, Łódź 2015, s. 79–90.

*Atrium*, [w:] *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. I, red. M. Plezia, Wrocław 1953–1958, s. 897–898.

Augustyniak J., *Zamek w Inowłodzu na tle dziejów miasta*, Łódź–Inowódz 2013.

Ćwikła Ł., *Ród Prusów w Łęczyckiem, Sieradzkim i Sandomierskim do XVI wieku. Rozsiełlenie – majątki – kariery*, Łódź 2019.

Długoszewska W., Pietrzak J., *Kilka uwag o Będkowie, jego właścicielach i niektórych tamtejszych zabytkach*, [w:] *Nie tylko krzemienie. Not only flints. Studia ofiarowane prof. Lucynie Domańskiej w 45-lecie pracy naukowo-dydaktycznej i w 70. rocznicę urodzin*,

- red. A. Marciniak-Kajzer, A. Andrzejewski, A. Golański, S. Rzepecki, M. Wąs, Łódź 2017, s. 499–516.
- Fortalicium*, [w:] *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. IV, red. M. Plezia, Wrocław 1975–1977, s. 329–330.
- Jurek T., *Pierwsze wieki historii Łęczycy*, [w:] *Początki Łęczycy*, red. R. Grygiel, T. Jurek, t. III (*W kręgu historii i historii sztuki*), Łódź 2014, s. 7–196.
- Kajzer L., *O budownictwie obronnym województwa łęczyckiego w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych – w piętnaście lat później*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archaeologica” 1996, z. 20, s. 111–122. <https://doi.org/10.18778/0208-6034.20.09>
- Kajzer L., *Studia nad świeckim budownictwem obronnym województwa łęczyckiego w XIII–XVII wieku*, Łódź 1980 (= „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archaeologica” 1980, z. 1). <https://doi.org/10.18778/0208-6034.01>
- Kajzer L., *Średniowieczny drewniany dwór obronny w Orłowie nad Bzurą*, „Slavia Antiqua” 1989/1990, t. XXXII, s. 241–290.
- Kajzer L., *Zamek*, [w:] *Z dziejów Ujazdu koło Tomaszowa Mazowieckiego. Rezydencje, kościół, miasteczko*, red. L. Kajzer, Łódź–Ujazd 2005, s. 96–109.
- Kajzer L., *Zamki i dwory obronne w Polsce Centralnej*, Warszawa 2004.
- Kajzer L., Kołodziejski S., Salm J., Gaworski M., *Leksykon zamków w Polsce*, wyd. 2, Warszawa 2022.
- Marciniak-Kajzer A., *Fortalicje i dwory obronne w historycznym powiecie brzezińskim*, [w:] *Brzeziny. Dzieje miasta i regionu*, red. L. Tyszler, A. Marciniak-Kajzer, M. Olędzki, Brzeziny–Łódź 2014, s. 49–57.
- Nadolski A., Kosiorek A., *Szczątki zbroi średniowiecznej z grodziska w Borówku*, „Acta Archaeologica Lodzianensis” 1986, nr 32, s. 33–41.
- Nowak T., *Dzieje Ujazdu do końca Rzeczypospolitej szlacheckiej*, [w:] *Z dziejów Ujazdu koło Tomaszowa Mazowieckiego. Rezydencje, kościół, miasteczko*, red. L. Kajzer, Łódź–Ujazd 2005, s. 23–50.
- Nowak T., *Własność ziemska w ziemi łęczyckiej w czasach Władysława Jagiełły*, Łódź 2003.
- Nowak T., Szymczak J., *Obiekty obronne w Sieradzkim i Wieluńskim w świetle źródeł pisanych (do końca XVI w.)*, [w:] *Między północą a południem. Sieradzkie i Wieluńskie w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych. Materiały z sesji naukowej w Kościerzynie koło Sieradza (4–6 grudnia 1991 r.)*, red. T.J. Horbacz, L. Kajzer, Sieradz 1993, s. 81–95.
- Olszacki T., *Zamek w Besiekierach – wybrane elementy zabudowy w świetle źródeł pisanych, ikonograficznych i nowych badań terenowych*, „Rocznik Łódzki” 2008, t. LV, s. 157–173.
- Salm J., *Zameczek w Sobocie – wstępne wyniki badań architektonicznych*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Łódzkiej. Budownictwo” 1991, z. 42, s. 183–195.

- Szybkowski S., *Kujawska szlachta urzędnicza w późnym średniowieczu (1370–1501)*, Gdańsk 2006.
- Szymczak J., *O Wspinkach z Będkowa i podziale ich majątku w 1464 roku raz jeszcze*, „Rocznik Łódzki” 2016, t. LXIV, s. 59–79.
- Szymczak J., *Źródła pisane do dziejów średniowiecznej Łęczycy*, [w:] *Zapiski, wykopaliska, mapy. Źródła do dziejów średniowiecznej Łęczycy. Materiały z sesji naukowej w Łęczycy dnia 26 kwietnia 2012 roku*, red. L. Sztompka, M. Żemigala, Łęczyca 2012, s. 11–40.
- Urzednicy łęczyccy, sieradzcy i wieluńscy XIII–XV wieku. Spisy*, oprac. J. Bieniak, A. Szymczakowa, Wrocław 1985.
- Widawski J., *Miejskie mury obronne w państwie polskim do początku XV wieku*, Warszawa 1973.
- Widawski J., *Zamek i mury miejskie Inowłódza na tle podobnych obiektów w Polsce*, [w:] *Problemy badawcze średniowiecznego Inowłódza. Materiały konferencji w Inowłodzu w dn. 2–3 maja 1980*, red. J. Augustyniak, Łódź 1984, s. 56–63.
- Wilk-Woś Z., *Fortalicium w Oporowie w świetle zapisu z ksiąg ziemskich łęczyckich z 1428 r.*, [w:] *Oporów. Stan badań. Materiały sesji naukowej zorganizowanej 50. rocznicy Muzeum w Oporowie 22 listopada 1999 roku*, Oporów 2000, s. 69–78.
- Zaborowski M., *Zamek*, [w:] *Encyklopedia techniki wojskowej*, wyd. 2, Warszawa 1987, s. 825.
- Zajązkowski S., Zajązkowski S.M., *Materiały do słownika geograficzno-historycznego dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej do 1400 roku*, cz. 1, Łódź 1966.
- Zajązkowski S.M., *O posiadłościach rodziny Łaskich w ziemiach łęczyckiej i sieradzkiej*, „Rocznik Łódzki” 1967, t. XII(XV), s. 267–277.
- Zajązkowski S.M., *O wielowioskowej własności szlacheckiej w województwie łęczyckim w XV i pierwszej połowie XVI w.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1969, seria I, z. 60, s. 79–104.
- Zajązkowski S.M., *Powiat orłowski do lat siedemdziesiątych XVI wieku. Studia z dziejów osadnictwa, struktury własnościowej i stosunków kościelnych*, Łódź 1996.
- Zajązkowski S.M., *Uwagi nad dziejami miasta Żychlina (do lat siedemdziesiątych XVI wieku)*, [w:] *Polska, Prusy, Ruś. Rozprawy ofiarowane prof. zw. dr. hab. Janowi Powierskiemu w trzydziestelecie pracy naukowej*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 1995, Gdańskie Studia z Dziejów Średniowiecza, t. II, s. 213–226.
- Zajązkowski S.M., *Uwagi o przeszłości Orłowa do lat siedemdziesiątych XVI w.*, „Rocznik Łódzki” 1996, t. XLIII, s. 53–72.

## Notki o autorach

**Dr hab. Tadeusz Nowak, prof. UŁ** – profesor w Katedrze Historii Średniowiecznej na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego.

**Zainteresowania naukowe:** budownictwo obronne, osadnictwo wiejskie oraz miejskie, struktura własności ziemskiej w późnym średniowieczu.



tadeusz.nowak@uni.lodz.pl

**Dr Łukasz Ćwikła** – adiunkt w Katedrze Historii Średniowiecznej na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego.

**Zainteresowania naukowe:** osadnictwo i własność ziemska w ziemi łęczyckiej, społeczeństwo szlacheckie doby późnego średniowiecza.



lukasz.cwikla@uni.lodz.pl